

Preliminarii didactice la Sibiu în secolul XIX: reflecții pe marginea unui manuscris de istorie ecleziastică

Dr. CORINA TEODOR
Universitatea „Petru Maior” Târgu-Mureș

Abstract

*Teaching Preliminaries at Sibiu in the XIXth Century:
Reflections Considering a Manuscript of Ecclesiastical History*

The present study has proposed to sketch the genesis of a manuscript of the XIXth century, that has been used by the Transylvanian educational system; it has been kept fragmentary, because the first and the last pages are missing and there are 38 double-sided sheets. It has been written with Cyrillic script by one of the students of the Andreian Theological Institute, Aron Teodor from Simeria, and it was preserved until today in a family collection.

From the perspective of ecclesiastical history, this text becomes an important part of the teaching speech file of Sibiu. Written by one of the students of the Andreian Theological Institute, not by a teacher, it has an obvious significance, but also unavoidable limits: on one hand, it is a sample of how a teacher speech has been perceived by students, in this case a correct and legible spelling; on the other hand, it is a fragmentary manuscript, which lacks the start and end sheets, which made recourse to other sources necessary to elucidate the intellectual context in which it was written.

As Aron Teodor has graduated at Sibiu in the school year 1858-1859, it means that the genesis of this manuscript is in the second half of the first school year, so the year 1858. Considering the content, the manuscript contains the substance of church history course, taught at the time of Nicolae Popea. Comparing this with another manuscript of 1851-1852, we may conclude that, in fact, Nicolae Popea has used the notes of his late colleague, Grigore Pantazi. In the absence of a printed manual, we may notice the effective liaison between the educational responsibility assumed, between the schoolmaster speech and writing these lecture notes, that have been primarily used in the benefit of the students.

This type of historical document - a manual of ecclesiastical history preserved in a manuscript version - is part of an important category of sources, with an unavoidable role both for the ecclesiastical historiography and for the history of ideas -

as a text responsible for the formation of stereotypes and the internalization of some ideologies.

Keywords: *ecclesiastical history, Sibiu, manuscript, Aron Teodor, educational system.*

Ne propunem, prin textul de față, să schițăm odiseea unui manuscris din secolul al XIX-lea, ale cărui file îngălbenite de trecerea timpului ascund cu siguranță ambiții școlare și provocări ale sistemului didactic cărora nu le mai putem descifra în totalitate urmele. Manuscrisul fragmentar, căruia îi lipsesc file de început și de sfârșit, având în total 38 de file față-verso (format coală 25x20,5 cm), a fost redactat în grafie chirilică de unul dintre studenții Institutului teologic Andreian, Aron Teodor din Simeria. Păstrat până astăzi într-o colecție de familie,¹ alături de alte manuscrise, corespondență și fotografii, a stârnit curiozități, interogații rămase până azi fără răspuns, dar și admirația față de modul în care adevărate dinastii de preoți ardeleni își conservau aceste frânturi ale „memoriei de familie.” Cu admirație, respect, aproape cu pietate rememora prof. Pompiliu Teodor rădăcinile cunoscute ale propriei familii. Un străbunic, așadar, acest Aron Teodor, de la care s-a păstrat și actul numirii ca paroh în biserica Sf. Dimitrie - parohia Turdaș, protopopiatul Oraștie, ce poartă în original semnătura lui Andrei Șaguna, la 30 septembrie 1863.²

Manuscrisul evocat se recomandă, la o lectură rapidă, ca fiind un text didactic, util în pregătirea teologică a celui ce l-a redactat. Înainte de a încerca să reconstituim climatul căruia îi aparține, ne putem interoga dacă reflecțiile pe marginea unui astfel de text mai pot avea azi semnificații distincte. Răspunsul este unul afirmativ, atâta vreme cât demersul nostru se înscrie în orizontul de anchetă al sistemului de învățământ din trecut. Teoreticienii subiectului au concluzionat că o atare analiză conduce, pe de o parte, la constatarea conservatorismului - deoarece ies la suprafață arhaismul structurilor, supraviețuirea timp de mai multe decenii a acelorași practici didactice, aceleași trăsături ale culturii școlare. Pe de altă

---

¹ În proprietatea prof. Pompiliu Teodor.

² Conform actului nr. 591 - 1863. Arhivă de familie.

parte însă, o astfel de analiză nu este lipsită de complexitate, atâta vreme cât ilustrează și relația dintre Școală - Biserică, Școală - Stat, mărturisind în mod special cum școala și-a asumat și funcția de a menține ordinea politică existentă.³

Într-o extrem de riguroasă analiză, istoriografia franceză contemporană atribuia manualului rolul „*martorilor privilegiați ai ambițiilor, incertitudinilor și dificultăților disciplinei istorice. El nu s-a situat niciodată în afara timpului într-o obiectivitate senină și inexpugnabilă. El dezvăluie în felul său diversele componente ale contextului politic și socio-cultural al epocii în care s-a născut.*”⁴ Valențe cu totul speciale însă se pot atașa manualelor de istorie, mai ales că „*indiferent de regimul politic existent, istoria predată în școală în secolul al XIX-lea nu a fost niciodată inocentă. Rari au fost pedagogii care au conceput acest învățământ numai cu un scop educativ și cultural. Cei mai mulți dintre ei îi conferă și o finalitate utilitară, vizând impregnarea respectului față de ordinea stabilită și valorile morale care o susțineau, fie că această ordine a fost monarhică, imperială sau republicană, la fel ca și dragostea față de patrie.*”⁵

Analiza manualelor școlare, a discursului lor didactic, a făcut progrese și în istoriografia română în ultimele decenii, cum demonstrează bunăoară studiile Mirelei Luminița Murgescu. Totuși, ne putem încă interoga nu doar care sunt avantajele, ci și care sunt limitele unei astfel de cercetări? Pozitiv ar fi faptul că putem apela la o cercetare culturală, în sensul că atenția noastră se îndreaptă spre valorile și normele pe care școala își propunea să le prezinte tinerei generații. Dar, într-o atare analiză, istoricul poate doar într-o măsură limitată să descopere dacă aceste norme și valori au fost și interiorizate de elevi; interesează, în primul rând, ceea ce sistemul propune, adică conținutul său ideologic, însă varianta

³ Pierre Dandurand, *Dynamique culturelle en milieu scolaire. Une étude diachronique de manuels de l'école élémentaire française*, în *Revue française de sociologie*, vol. 13, nr. 2, 1972, p. 193.

⁴ Apud Mirela Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”. Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)*, Iași, Editura A '92, 1999, p. 19.

⁵ *Ibidem*, p. 86-87.

manuscrisă a unui manual, în redactarea unui student, poate oferi și alte răspunsuri.

Scena căreia îi aparține analiza noastră este cea a Transilvaniei postpașoptiste, când atât istoriografia greco-catolică, cât și cea ortodoxă își re-definesc discursurile, pornind de la moștenirea iluministă. Între „regizorii” acestui discurs se înscriu și profesorii Institutului teologic sibian, care n-au avut însă impecabilitatea istoricilor profesioniști, după cum n-au putut evita stângăciile de receți inițiați.⁶

Propunând analiza unui manual din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu avem intenția de a face o analiză detaliată asupra manierei în care acest instrument didactic și, în general sistemul de învățământ, se implica în construirea identității naționale. Voi încerca doar să schițez câteva din realizările și neîmplinirile istoricului profesor din Ardeal, pornind de la acest fragment manuscris, inedit, al unui manual școlar.

Manuscrisul redactat de Aron Teodor este, într-un fel, un bun patrimonial, un obiect rânduit spre conservare într-o arhivă sau bibliotecă, dar și un element important al felului în care poate fi desigilată o epocă didactică. Din perspectiva istoriei ecleziastice, textul de față devine o piesă importantă în dosarul discursului didactic de la Sibiu. Păstrat în grafia unuia dintre studenții Institutului teologic Andreian, Aron Teodor din Simeria, nu în cea a profesorului, are o evidentă însemnătate, dar și limite de neocolit: pe de parte, este o probă a felului în care discursul didactic era receptat de elevi, în cazul de față într-o grafie corectă, lizibilă, ordonată, pregătit parcă să înfrunte decenii în posteritate; pe de altă parte, este un manuscris fragmentar, căruia îi lipsesc file de început și de sfârșit, tocmai aceste lipsuri pun un semn de întrebare în legătură cu numele „regizorului” didactic și al registrului didactic în care se încadrează.

Pornind de la un detaliu biografic, formativ, că redactorul manuscrisului și primul său proprietar, Aron Teodor a absolvit cursul teologic la Sibiu în anul școlar 1858-1859, conform *Monografieii*

---

⁶ Corina Teodor, *Coridoare ecleziastice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 177.

Institutului seminarial teologic - pedagogic „Andreian” a lui Eusebie Roșca,⁷ putem reface mai clar contextul intelectual în care a fost redactat.

În acea perioadă, cursul clerical la Sibiu era de doi ani, după ce instalarea ca ierarh a lui Șaguna a asociat și preocupări speciale pentru reorganizarea învățământului teologic în Ardeal: după ce, în anul 1846, cursul de 6 luni a fost ridicat la un an, primul sinod, organizat de Șaguna în 1850, a decis transformarea școlii într-un institut teologic-pedagogic, iar în 1852, ridicarea cursului la 2 ani. Cele două secții, teologică și pedagogică, au funcționat distinct până la reunirea din 1861.⁸

Apelând la reconstituirea traseului dascălilor și a materiilor ce se predau la Sibiu, făcută de prof. Mircea Păcurariu, geneza acestui manuscris aparține așadar semestrului II al primului an școlar, deci anului 1858, cititorul fiind în fața unor file ce conțin substanța cursului de *Istorie bisericească*, prezent în programa școlară conform ordinului lui Șaguna nr. 309, începând cu 1 octombrie 1852, când se configurase și o nouă structurare a materiilor; în urma introducerii de noi materii, începând cu anul școlar 1853-1854, istoria bisericească își păstra același loc (anul I, semestrul I - *Pedagogia, Gramatica română, Geografia, Aritmetica și Dreapta Scrisoare*; semestrul II - *Istoria bisericească, Fizica populară, Metodica și Economia*; anul II, semestrul I - *Dogmatica și Morala*, semestrul II - *Pastorală, Drept canonic, Retorica și Polemica*).⁹

Cum, pe filele păstrate, nu se menționează cine este dascălul ale cărui lecții au fost notate de studentul Aron Teodor, o investigație a corpului profesoral de la acea dată din Sibiu, precum și o comparație cu un alt manuscris, ne pot oferi, credem, o soluție și un răspuns. În anul 1858, istoria bisericească era predată de Nicolae Popea, unul din tinerii ce a ales să slujească cu devotament propria biserică, beneficiar al unor studii de drept la Cluj (1843-1846) și de teologie la Viena (1846-1848),¹⁰ devenit apoi

⁷ Eusebiu R. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic - pedagogic „Andreian”*, Sibiu, 1911, p. 145.

⁸ Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, s.l., 1987, p. 59-63.

⁹ *Ibidem*, p. 63.

¹⁰ Idem, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Univers enciclopedic, 1996, p. 341-342.

cel mai apropiat colaborator al lui Șaguna. Cum tânărul jurist și teolog tocmai preluase acest curs, după moartea în noiembrie 1854 a lui Grigore Pantazi, ce avusese un doctorat în filosofie la Pesta și frecventase studii de teologie la Viena (1846-1848)¹¹ în același timp cu Popea, și cum *Istoria bisericească* nu beneficia la acea dată de un manual tipărit, ne putem întreba care a fost moștenirea de idei pantaziană la care a putut face apel Popea. Un răspuns mai clar ne oferă, însă, o comparație cu un alt manuscris fragmentar de istorie bisericească, ce se păstrează în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu; acesta are 72 de pagini și poartă titlul *Historia bisericească a dascălului Vasile Cațavei din satul Lisa*; redactorul manuscrisului, acest Vasile Cațavei, a urmat cursul teologic de un an la Sibiu în 1851-1852,¹² când istoria bisericească fusese predată de Grigore Pantazi.

Cu toate că ambele manuscrise sunt doar fragmentare, o comparație învederează numeroase asemănări: atât în ceea ce privește opțiunea partajării în capitole și titlurile alese, cât și în privința ideilor exprimate. În absența aceluiași interval cronologic pentru cele două manuscrise păstrate, cel redactat de Aron Teodor ilustrând istoria bisericii în primele veacuri, începând cu *Faptele Apostolilor* și până în secolul VII, iar cel scris de Vasile Cațavei menționând evenimentele dintre sinodul III ecumenic și cruciadele secolului al XIII-lea, comparația este posibilă, așadar, doar pentru acele capitole, care suprapun același orizont cronologic; bunăoară, cel intitulat *Pentru desbinarea făcută între Biserica Răsăritului și a Apusului* (paragraf 57), la A. Teodor: „După ce s-au dat voie episcopului Constantinoplei și al Romei cei noauă, a se socoti ca cinste al 2-lea după episcopul Romei cei vechi, se urma totdeauna sfâzi între acești episcopi. Iar în vremea împăratului Zinon, când la episcop, Akakie, iar la Roma, Simionikie, pe la sfârșitul sutei a 5-ea, de ani s-au făcut simțitoare la toți aceia desbinare, a căreia început au fost în următoarea privință. Preotul Ioan cel ce să poreclea Șalaia s-au dus la Constantinopol să mijlocească că dacă să va întâmpla Ep.

---

¹¹ Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 30 și p. 92, Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 273.

¹² Eusebiu Roșca, *op. cit.*, p. 140.

*Alexandriei, locuitorii acestui oraș să ceară episcop pe oricare vor voi; și au făcut și jurământ înaintea împăratului Zinon....*¹³

Un text aproape identic la Vasile Cațavei (cap. 27) - ***Pentru dezbinarea făcută între Beserica Răsăritului și a Apusului***: „După ce s-au dat voie, episcopului Constantinopolului și al Romei cei noao, a se socoti ca cinste al 2-lea după Episcopul Romei cei vechi, se urma totdeauna sfezi între cei 2 Episcopi; iar în vremea împăratului Zinon, când la Constantinopol era episcop Akakie și la Roma Sămionikie, pe la sfârșitul sutei a 5-a de ani, s-au făcut simțitoare la toți acea desbinare, a cărui început au fost următoarea privință; preotul Ioan, cel ce să poreclea Șalaia s-au dus la Constantinopol să mijlocească că dacă se va întâmpla să **moară Episcopul Alexandriei**, locuitorii acestui oraș să ceară Episcop pe ori care vor voi; și au făcut și jurământ înaintea împăratului Zinon....”¹⁴ Identitatea frazelor și cele două cuvinte în plus în textul mai vechi, scris de Vasile Cațavei, arată clar modul în care Nicolae Popea, căruia Șaguna i-a încredințat cursul de ***Istoria bisericească***, a preluat și notițele de curs ale predecesorului său, Grigore Pantazi.

Concluzionând, manuscrisul redactat de Aron Teodor ilustrează esența istoriei bisericești predate la Sibiu în anul 1858 de către Nicolae Popea, cel care a folosit, se pare, notițele de curs ale regretatului său coleg, Grigore Pantazi. În absența unui manual tipărit, rezultă legătura efectivă între responsabilitatea educativă asumată, între discursul dascălului și redactarea acestor note de curs, rămase, în primul rând în folosul elevilor proprii.

Acest tip de document istoric - un manual de istorie ecleziastică, păstrat în variantă manuscrisă - face parte din acele categorii de izvoare, responsabile de formarea unor stereotipuri și de interiorizarea unei ideologii; împărțit în mai multe părți - corespunzător programei școlare - 67 paragrafe păstrate, schițează traseul istoriei ecleziastice a primelor șapte veacuri, stăruind îndeosebi asupra difuzării creștinismului, asupra persecuțiilor la adresa acestuia, asupra sinoadelor ecumenice și ereziilor. Introducerea unui paragraf despre „*înțoarcerea englezilor la credința lui*

¹³ A. Teodor, (*Istoria bisericească*), ms., fila 33 f-v.

¹⁴ (Vasile Cațavei), *Historia bisericească a dascălului Vasile Cațavei din satul Lisa*, cap. 27, f.p.

Hristos" (f. 35) și a două paragrafe despre învățătura lui Mohamed (62 și 63) dovedește, dacă mai era nevoie, că substanța acestui curs este tributară unor manuale străine, familiare profesorilor sibieni Popea și Pantazi din timpul școlarității lor vieneze.

Prin intermediul acestui manuscris, asistăm nu doar la o filiație de idei, ci și la aventura unor destine umane, la posibilitatea cunoașterii dascălului „*par lui même*.” Prin ideile pe care le exprimă, ca și prin succesiunea acestora, manuscrisul sintetizează o epocă, devenind un tablou al perspectivei didactice asupra istoriei ecleziastice a primelor veacuri.

Anul 1860 va pune însă capăt acestor preliminarii didactice: de acum înainte, studenții Institutului Andreian și dascălii de istoria bisericii vor avea la îndemână un text tipărit - *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei până în zilele noastre*, a lui Andrei Șaguna. Mai mult decât un simplu manual, această *Istorie* învederează ambițiosul plan al ierarhului de a uni într-o sinteză problematica universală și cea transilvăneană, pe baza unei documentații ample, începută probabil în anii de studii de la Pesta și Vârșeț și în cei de profesorat și noviciat petrecuți la Karlowitz, și se transformă într-o primă sinteză postiluministă asupra subiectului.